

HET KWAAD, HOE IN AFRIKA HET KWAAD BIJ DE MENSEN KWAM.

Harrie Leyten

Oorsprong van het kwaad

In veel culturen en religies bestaat een fundamentele vraag over het Kwaad. Wat is het kwaad, waar komt het vandaan, wat kan een mens er tegen doen? Ook in Afrikaanse religies leeft die vraag. Ook om op deze vraag het antwoord te vinden, zijn de scheppingsmythen van belang. Opvallende trek van de meeste van deze mythen, is dat het kwaad niet door een god is geschapen, maar dat het bijna altijd de schuld is van een mens of een dier.

De oorsprong van de dood is een veel voorkomend motief in de mythen; de oorsprong wordt veroorzaakt door een mislukte boodschap van god naar de mensen dat zij voor altijd zullen leven en niet zullen sterven, of dat ze wel zullen sterven, maar daarna weer tot leven komen. Bij de Nama in Namibië wordt de volgende mythe verteld: “De Maan sterft en komt weer tot leven, maar de mensen stierven vroeger niet. Op een dag stuurde de Maan de Vlo met een boodschap naar de mensen. De Maan zei tegen de Vlo: ‘Ga naar de mensen en vertel hun dat ze voortaan zullen sterven en dan weer levend worden, zoals ook ik sterf en weer levend word.’ De Vlo ging op weg. Het was een verre tocht. Na enige tijd kwam hij de Haas tegen, die hem vroeg waarheen hij op weg was. De Vlo vertelde hem wat de Maan gezegd had: ‘Ga naar de mensen en vertel ze, dat ze voortaan zullen sterven en dan weer levend worden, zoals ook ik sterf en weer levend word.’ De Haas zei: ‘Jij loopt zo moeilijk. Ik zal de boodschap wel voor je doen.’ Hij rende naar de mensen en zei tegen hen: ‘De Maan laat jullie weten, dat je voortaan zult sterven en verdwijnen zoals ook zij sterft en verdwijnt.’ Daarna rende de Haas terug naar de Maan en vertelde wat hij tegen de mensen had gezegd. De Maan was woedend, toen ze begreep dat de boodschap verkeerd was overgebracht: nu zouden de mensen voortaan moeten sterven en dat had de Maan juist willen voorkomen. Ze nam een stok en sloeg de Haas zo hard mogelijk op zijn gezicht. Sindsdien heeft de Haas een hazenlip en zijn de mensen gestorven.” (Schipper 1980, 115)

De Kaonde van Zambia vertellen de volgende mythe over de wijze waarop ziekte, dood en angst bij de mensen kwamen. Lesa (god) riep Mayimba, de Honingvogel bij zich. Hij gaf hem drie kalebassen die dichtgemaakt waren. Lesa vroeg de honingvogel de kalebassen naar de mensen te brengen met de boodschap: ‘jullie mogen de eerste en de tweede kalebas openmaken, want daar zitten zaden in die je kunt gebruiken. De derde kalebas mag pas open als ik zelf erbij ben’. De vogel nam de drie kalebassen, maar werd onderweg zo nieuwsgierig dat hij ze alle drie opende. Uit de derde kalebas kwamen dood, ziekte en vleesetende dieren en dodelijke slangen. De vogel kon ze niet meer vangen. Lesa werd heel boos, omdat hij zich realiseerde wat dit ging betekenen voor de mensen. Lesa ging naar de mensen en zei: ‘De Honingvogel is een goot zondaar; hij is ongehoorzaam geweest aan mij. Door hem zijn dood en ziekte en kwaadaardige dieren bij de mensen gekomen. Ik kan daar verder niets meer aan veranderen. Daarom moeten jullie hutten en tenten maken om in te wonen en om jezelf te beschermen. ‘ Zo is het gebeurd.” (Schipper 1980, 25)

De Marungu in Congo geven de volgende verklaring voor de oorsprong van de dood. “Vroeger leefden de mensen gelukkig. Op een dag tergden zij Leza, de Wijze. Wat zij precies misdaan hebben, weten we niet, maar god verborg de dood in een mandje met een deksel er op; het leven verborg hij in een tweede mandje. Leza vroeg de mensen welk mandje ze wilden kiezen. De mensen kozen het eerste mandje. Daar zat de dood in. Sindsdien stierven de mensen. Ook de slang kwam naar Leza. Zij koos het mandje dat het leven bevatte. Daarom krijgt de slang een nieuwe huid, wanneer zij oud is geworden.” (Schipper 1980, 86)

Deze en talloze andere mythen over de oorsprong van het kwaad lijken op het eerste gezicht eenvoudige, bijna kinderlijke verhalen. Maar hun eenvoud bevat tegelijk diepe waarden over de relatie tussen mens en dier, over de noodzaak voor de mens om zich te onthouden van leugenachtigheid, bedrog, en gebrek aan respect voor gemaakte afspraken. Het gebruik van dieren in mythen komt over de gehele wereld voor. Zij lenen zich uitstekend om (vooral negatieve) eigenschappen van mensen aan de orde te stellen.

De oorsprong van het kwaad wordt in Afrika niet gelegd bij god. Het is de mens die het onheil veroorzaakt door nalatigheid of door ongehoorzaamheid. Een mens kan niet weten wanneer een kwaadwillig ander iets kwaads beraamt. Het is altijd zaak voorzichtig te zijn in de omgang met anderen. Wek geen jaloezie op. Het is ook aan te raden voorzorgsmaatregelen te nemen, zoals het dragen van amuletten, of het huis te beschermen door onheilafwerende ‘dingen’ (zoals veren of botten van bepaalde dieren) boven de ingang te hangen. Zij zullen de dief afschrikken om binnen te gaan.

Bij de Dogon van Mali geldt het gesproken woord als het machtigste magische element. Woorden kunnen doden. Kwaadsprekerij veroorzaakt gezichtsverlies bij een ander en wordt beschouwd als een ernstig vergrijp.

Het kwaad in de wereld

Nadat de Ashanti vrouw tot drie maal toe aan god had gevraagd om het uitspansel iets omhoog te trekken omdat ze haar cassave niet kon stampen zonder steeds tegen de hemel te stoten, trok god zich inderdaad terug. Vanaf die dag lag de hemel niet meer op de aarde en konden de mensen niet meer stukken snijden uit het uitspansel om zichzelf te voeden. Voor de mensen was dit een grote tegenslag, een ramp. In een Europese context zou de vrouw hierop aangesproken worden. Haar ‘gestamp’ immers was de aanleiding, zelfs de oorzaak dat de hemel naar boven werd getrokken. In een Afrikaanse context echter, wordt de terugtrekking gezien als een ramp, als het kwaad dat de mensheid treft. In de Ashanti mythe wordt de vrouw er niet op aan gekeken.

De Chagga van Tanzania vertellen in een mythe hoe god, Ruwa, een bananenboomgaard plantte en in het midden plantte hij yam-wortels. “Daarvan’ zo zei god, ‘mag niemand eten’. Op een dag kwam er een vreemdeling die vertelde hoe god hem had gevraagd de yam te koken en feestelijk met iedereen te delen. De oude man, die het hoorde, wist dat het verboden was, maar stond het toch toe. Toen Ruwa op de hoogte werd gebracht van wat er gebeurde, werd hij woedend en strafte de mensen: hij brak hun botten en liet ze sterven. En zo gebeurde. In de mythe wordt de dood van de mensheid een ramp. De dood is het kwaad voor de mensen, die daarvoor in vrede met god hadden geleefd en door hem werden voorzien van eten en drinken. De mythe vertelt niet of de vreemdeling wordt gestraft. De kern van de mythe is hoe de

mensen kunnen leren om met de dood om te gaan. In een mythe bij de Mossi in Burkina Faso weigeren rijke mensen hun overvloed te delen met de armen en zwakken. De situatie leidt tot een zondvloed.

Het kwaad in Afrikaanse mythen lijkt vooral een tastbaar, fysiek verschijnsel. Het is ziekte en dood, misoogsten, overstroming, brand, hongersnood, een verzwelgend monster, of natuurrampen. Deze tastbare rampspoed gaat vaak gepaard met een spirituele straf van god die zich distantieert van zijn schepping, door de hemel op te trekken tot waar hij nu is: onbereikbaar voor de mensen.

Mythen als deze lijken een verklaring te geven voor het bestaan van situaties – het kwaad - waarmee de nu levende mensen vroeg of laat te maken krijgen. Bij nader inzien zijn het verklaringen, niet zozeer om een historische of mythische oorsprong te geven, maar om hedendaagse situaties, zoals ziekte en dood, misoogst en rampspoed te duiden vanuit een religieus en ritueel perspectief. Dergelijke mythen hebben aetiologische (oorzaak verklarende) elementen, maar dragen steeds de mogelijkheden in zich om het kwaad tegen te gaan, te overwinnen, te neutraliseren of anderszins. Daarbij dient te worden opgemerkt, dat niet alle tegenslag per definitie een ramp is. In ieder regenseizoen overstromen rivieren. Mensen weten dat en houden er rekening mee. In sommige gevallen zijn er omstandigheden die het tot een rampspoed maken.

Ter vergelijking: schoenen zijn niet vies op zichzelf, maar het is vies om ze op de eettafel te zetten. Voedsel is op zichzelf niet vies, maar het is vies om keukenattributen in de slaapkamer te laten liggen of voedselresten op kleding te laten zitten. (Douglas 1976, p.53) Met andere woorden: om de ware aard van een verschijnsel of situatie te begrijpen, is de bestudering van de context cruciaal. Dat de haan 's ochtends kraait (naar men zegt om de nieuwe dag aan te kondigen) is normaal. Maar als de haan in een Dogon dorp (Mali) dat doet terwijl hij op het dak van een graanschuurtje zit, wordt het uitgelegd als een waarschuwing aan de dorpelingen, dat er onheil dreigt. Zo wordt iemand die de kracht in zich heeft om hekserij te bedrijven, met andere woorden om iemand anders kwaad te berokkenen, niet veroordeeld. Met andere woorden: hekserij is op zichzelf geen kwaad. Pas als iemand deze kracht gebruikt tegen een medemens, wordt hekserij gezien als 'crimineel' gedrag.

Mensen kennen het verschil tussen een situatie die dubbelzinnig is, en op twee manieren kan worden uitgelegd, en een anomalie, waarin iets kenmerken heeft van verschillende andere dingen, maar noch het een noch het andere is. Een voorbeeld is stroop, dat eigenschappen heeft van vaste stof en van een vloeibare stof. Toch is het noch een vaste, noch een vloeibare stof. Een anomalie schept verwarring. Veel mensen willen geen anomalie, vermijden die situatie, en verzetten zich tegen een situatie die een vaststaande categorie doorbreekt. Een voorbeeld is de geboorte van een tweeling. In sommige culturen in Afrika werd de geboorte van een tweeling ervaren als een anomalie. De opvatting dat een vrouw bij een bevalling altijd één kind baart, maakt dat een tweeling gezien wordt als onmenselijk, een anomalie. Er wordt gedacht dat de vrouw seks heeft gehad met een aap of een ander dier. In het verleden was de gewoonte de tweeling te doden om de anomalie ongedaan te maken. Een minder ingrijpend voorbeeld is de haan die al in de nacht kraait (in plaats van bij het krieken). Hij werd gezien als een anomalie en gedood.

Omgaan met het kwaad.

De Yoruba van Nigeria kennen een zeer complexe organisatie van de bovennatuurlijke krachten die de wereld besturen. Naast de schepper, *Oludumare*, bestaan goede en slechte krachten, die continu met elkaar strijd voeren. De goedaardige krachten heten *Orisa*, de kwaadaardige heten *Ajogun*.

Voor iedere Yoruba is het besef dat hij of zij als het ware een speelbal is in dit krachtenveld, een dagelijkse zorg. Die zorg houdt in dat hij of zij alles in het werk stelt om de goedaardige krachten tevreden te stellen en de kwaadaardige krachten niet tegen het hoofd te stoten. (Abimbola 1994, 100-116) God zegent mensen die zich houden aan de normen en waarden van de gemeenschap. Die zegen bestaat in vruchtbaarheid voor vrouwen, vee en akkers. De relatie tussen mens en god wordt vergeleken met een verbond. Zolang de mens zich houdt aan het verbond, zal ook god zich er aan houden. Wordt de zegen door god onthouden, dan zijn onvruchtbaarheid, ziekte en verwarring het lot van de mens. Dit is de straf die als het ware automatisch volgt op een breuk met het verbond. De straf mag niet worden gezien als veroorzaakt door god.

Conflicten zijn onvermijdelijk. Maar voor de Yoruba is uiteindelijk ieder conflict oplosbaar door middel van een offer. Het offer is de remedie die rust brengt in de verstoorde relatie en de balans tussen de krachten herstelt. Daarvoor schakelen de Yoruba de hulp in van *Esu*, die zelf een *orisa* is, zelfs een van de machtigste onder de goedaardige krachten, maar tegelijk de boodschapper van de kwaadaardige krachten is en de positie van onpartijdige rechter bekleedt in de kosmos. *Esu* bemiddelt tussen de strijdende krachten, maar alleen als het slachtoffer (de mens) een offer brengt. *Esu* brengt dit offer naar de *ajogun*. Deze laat het conflict los en bevrijdt het slachtoffer uit zijn greep.

Bij de Dinka van Soedan wordt veel aandacht besteed aan het offer. Het is nodig om herstel van een verslechterende gezondheid te bewerkstelligen, en om vrede af te smeken met naburige dorpen, of om een vete binnen de eigen gemeenschap op te lossen. Bij het ritueel, waar het offer deel van uitmaakt, wordt door de voorganger in zijn lange gebeden tot god, geen melding gemaakt van de oorzaak van het ontstane onheil. Er wordt niet verwezen naar of zelfs gezinspeeld op de medemens die ervan verdacht wordt het onheil veroorzaakt te hebben door ruzie of wangedrag. Het lijkt alsof de voorganger de ruzie en het wangedrag van de verdachte ontkent, terwijl die toch de aanleiding zijn om dit offer te brengen. Het doel van het ritueel is niet om ten overstaan van god de waarheid te verbloemen, maar om de oude situatie te herstellen in een vorm waarin dat wat er had moeten zijn, alle aandacht krijgt boven dat wat fout ging. De nadruk wordt gelegd op de permanente goede wil boven de tijdelijke afdwaling. Als offer wordt na een geval van incest, een dier levend tot halverwege het lichaam over de lengte in tweeën gesneden door de geslachtsorganen. Op deze manier wordt de verwantschap van het incestueuze paar symbolisch ontkend en de oorspronkelijke situatie hersteld. (Lienhardt 1961)

Gebruikte Literatuur:

- Armstrong, Karen (2009) "The Case for God. What Religion really means". London. The Bodley Head.
- Abimbola, Wande (1994) "Ifa: A West African Cosmological System" In: Th. Blakely, Walter Van Beek, Dennis Thomson (1994) Religion in Africa. James Currey, London. Pp. 100-116
- Beier, Ulli (ed.) (1966) "The Origin of Life and Death: African Creation Myths". London. Heineman.
- Douglas, Mary (1976) "Reinheid en Gevaar" Uitg. Spectrum. Utrecht
- Belcher, Stephen (2005) "African Myths of Origin" London. Penguin Classics.
- Lienhardt, Godfrey (1961) "Divinity and Experience" .Oxford.
- Schipper, Mineke (1980) "Het Zwarte Paradijs. Afrikaanse Scheppingsmythen" Uitg. Corrie Zelen, Maasbracht
- Schipper, Mineke (2011) "In het begin was er niemand. Hoe het komt dat er mensen zijn" Uitg. Bert Bakker, Amsterdam
- Sieber, Roy and Roslyn Adele Walker (1987) "African Art in the Cycle of Life" National Museum of African Art. Washington D.C.
- Van Beek, Walter (1994) "The Innocent Sorcerer. Coping with Evil in Two Adrican Societies (Kapsiki & Dogon) . In: Blakely, van Beek, Thomson (eds.) Religion in Africa. James Currey. London.